

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 145 (16755)

2003 чылдың
НОЯБРЬ 13,
четверг

Ат салган шагы 17.30
Садар өртээ 3 рубль

Одалга сезону

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛДИҢ ХЫНАЛДАЗЫ

ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.Д.Ооржак ноябрь 8-те селектор хурал эрттиргеш, келир кышка белеткелдин айтырыын сайгарып чугаалашкан. Кожууннарның кышка белеткелдин Чазак Даргазы чүгээр деп демдеглээн.

Хуралдың түннели-биле ТР-ниң Чазак Даргазы кожуннарның чагырга даргаларын одалга сезонунга кончуг хыналдалыг белеткенирин сүмелзэн. Бии-Хем, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чеди-Хөл болгаш Эрзин кожуннарда республиканың одаар чүүл сайгарар складтарында хөмүр-даш чок болуп турарынче кичээнгейни угландырган. Ооң чылдагааны бөдүүн: республиканың одаар чүүл сайгарар күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинде хөмүр-даш садып алыр хөрөнги, ону сөөртүп чедирер акшаландырышыкын чок болуп турар, а хереглекчилерниң бүдүрүлгедэ өрөзи 16,6 млн. рубль четкен.

"Тывакоммунэнерго" күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин буураашкынга таварышканы-биле улуг дүвүрээзинни болдуруп турар, ооң ажилдакчылары бүдүрүлгени хаары-биле дыңнадышыкын алганынча дүвүрөп турар. Мону демдегледип каары чугула, ындыг дыңнадышыкын-буураашкын дугайында хоойлунун хевиринге дүүшкен айтышыкын-дыр. Мында чугаа өнчүнү дамчыдарының дугайында чоруп турар. Котелдарны муниципалдыг өнчү кылдыр дамчыдып бээр, кым-даа ажил чок артпас, ылангыя энергетиктер — Тывада эң-не негелделиг мергежилдин кижилери-дир. Ак-Довуракта, Хову-Аксында, Шагаан-Арыгда улуг чылыг энергиязының төптери күрүнениң өнчүзү болуп артар.

ТР-ниң Чазак Даргазы республиканың Саң-хөө яамызынча кончуг кыска хуусаада республиканың одаар чүүл сайгарар бүдүрүлгезинде дебитор өрени болгаш "Тывакоммунэнерго" ККБ-де ажилчиннарның ажил төлөвиринде 20 ажыг миллион рубль өрени шийтпирлээрин дааскан. ТР-ниң Саң-хөө яамызының медээзи-биле алырга, одаар чүүл болгаш кывар-чаар материалдар сөөртүрүн 385 млн. рубль-биле акшаландырган, кожуннарның саң-хөө килдистеринин буруузу-биле акшаландырышыкын саададып, одаар чүүл сөөртүлгези дээш үезинде санашпайн турарын демдеглээн.

Берге байдал Ак-Довурак хоорайның чылыг-энергия төвүн-

де тургустунган. Бир айнын иштинде оларның чаңгыс ажилдап турар котелу үш катап үрелген. Чүгле ноябрь айның төнчүзүнде ийи дугаар котелдун септелгезин кылып доозар. Ооң септелгезин чайын, күзүн кылып чорударынга ТР-ниң Чазак 30 ажыг млн. рубль-биле акшаландырган, а ол хирезинде ЧЭТ одалга сезонунга белем эвес болган. Бо талазы-биле эвээш эвес буруу Ак-Довурак хоорайның саң-хөө килдизинге онаажып турар. ЧЭТ-тин котел агрегаттарының септелгезин кылып турган Иркутскинин энергетиктери-биле санажырын хыналдага албаан. Ам ревизорлар болгаш эрге-хоойлу органның ажилдакчылары читкен акшаларны дилээр уjurга таварышканнар.

ЧЭТ-тин болгаш котелдарның айыыл чок чоруун хандырап талазы-биле чугаа хуралга болган. Бо талазы-биле ак-довуракчылар улуг "дуржулгалыг", 10 чыл иштинде борта үш улуг авария болуп, ЧЭТ-ти тургузарынга чедирген. ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак баш удур каш удаа сагындырып тургаш, сөөлгү катап чоокта чаа чеде бээрге, вентиляция тургузуун металл кылдыр октапкан чыткан, ооң түннелинде чаңгыс ажилдап турар котелду катап тургузарынга чедирген.

Ак-Довурактан аңгыда, берге байдал Хову-Аксы суурнун ЧЭТ-те, Улуг-Хем кожуннун Хайыракан суурнун котельнаясында тургустунуп келген. Ол айтырыгы ТР-ниң Чазаның чоокку үеде болур хуралыга сайгарып чугаалажыр. Россияның агаар медээзи бээр албанының дыңнадып турары-биле алырга, кыш эгезинде Сибирге күштүг соок болур деп турар. Сибирь Федералдыг округтун одалга сезонунга белеткелинин дугайында айтырыг РФ-тин Президентизи В.В.Путинниң онзагай кичээнгейинде турар. Декабрыда Күрүне Думазының сонгулдалары, мартта — Россияның Президентизинин сонгулдазы болгай. Кышка белеткел айтырыгы экономикадан политиктиг айтырыгже шилчип кээп болур, борта үзүктелиишкин турбас уjurлуг.

Альберт КОМУШКУ.

Бөгүн — Бүгү-делегейниң караа көзүлбестер хуну

КЭЭРГЕНЧИГ САЛЫМ-ЧОЛ

Республиканың Караа көзүлбестер ниитилелинин өөредилге-бүдүрүлгө чери баштай Абакан хоорайның өөредилге-бүдүрүлгө комбинатының салбыры болуп ажилдап тургаш, 1970 чылдың апрель айдан эгелеп тускайланган. Ында 60 хуннерде ниитизи-биле 76 кижиге: оларның 43-ү — бирги, ийги бөлүктүн инвалидтери, а арктаннары анаа кадык улус ажилдап турар. Ажилдакчылар төвө дүгүндө, хөвөндө чоорганнар, сыртыктар, матрацтар, чоорган хаптары, халаттар, платьелер, хөйлеңнер, хол-хаптары, фуфайкалар дээш, янзы-бүрү чүүлдерни даарап, садып үндүрүп турарлар. Бо өөредилге-бүдүрүлгө черин Людмила Васильевна Джевало хөй чылдарда удуртуп келген.

Матрацтар даараар цехте 4 кижиге ажилдап турар. Бо албан чери тургустунган соонда, 20 ажыг чыл иштинде Александр Монгуш чоорганга хөвө салыр цехте, быжыкчы Саяна Сат 20 чыл, даараныкчы Бичии-Уруг Мөңгө-Далай 10 чыл ажыг үеде ажилдап чоруурлар. Чоорган даарап, сырыгыр цехте Стая Новикова база Галина Монгуш бо бүдүрүлгө чери ажиттынганындан эгелеп, бөгүнге чедир 30 ажыг чыл иштинде ол-ла черинде мурнакчыларның одуруунда чоруп турарлар. Аныктардан Ираида Монгуш, Аяс Дөдек, Галина Монгуш даанган ажил-херээнге бердинип, кызыкмаккай чоруун көргүзүп турарлар.

Профэвилел комитетин Геннадий Биче-оолович Монгуш 5 чыл иштинде удуртуп келген. Бо чылын бүдүрүп үндүргөн барааннары-биле 12 путевканы орнап алгаш, ажилдакчыларны Дус-Хөлче дыштандырган. Чагытайда уруглар лагеринче 10 путевканы профэвилел, 5-ти социал камгалал черин дамчыштыр, а 15-ин база даарап үндүргөн барааннары-биле орнажып тургаш, ниитизи-биле 30 уругларны дыштандырган.

Ниити аарыглар, диш эмчилерин бүдүрүлгөге чалап, хынадып ап турарлар. Кечил-оол 5 дугаар бажында клувунга хире-хире чыгып, культура-массалыг кечээлерни эрттирип, уран талантын бараалгадып турарлар. Библиотеказынга хостуг үезинде кээп, тускай номнарны доктаамал бижидип ап турарлар.

Өөредилге-бүдүрүлгө черинге ажилчиннарны эртен 8 шакта тускай автобус чедиргеш, кечээ 4 шакта бажынарнынга аппарып каар. Акша-хөрөнги чедишпезинден чамдыкта бүдүрүлгө ажил чок 3-4 хонук туруптар таварылгалар бар. Ажилчиннары планныг даалгаларын 100 хуу ажыр күүседирге, ортумаа-биле 1500-2000 рубльди төлөп берип турар.

Кызыл хоорайда кожуннар аразында Караа көзүлбестер ниитилелинин эге организациязын Анатолий Александрович Матюшов 1994 чылдың февраль айдан эгелеп удуртуп келген. Бо эге организацияда ажил кылбайн турар бирги, ийги бөлүктүн инвалидтери ниитизи-биле 311 кижиге бактаап кирип турар. Кызыл хоорайда — 97, а кожуннарда 200 хире уруглар база немей санаттынып турар.

Эрткен дыштаныр хуннерде

Караа көзүлбестер ниитилелинин ТР-де салбырының даргазы Ангыр Байыр-оолович Хертектин удуртулгасы-биле спортчу оюннарга маргылдааны организа-тастап эрттирген. Ооң түннелдерин бөгүн "Турист" ресторанта эртер байырлал кечээзинге үндүрер. Тиилээннерни тускай шаңнал, макталдар манап турар. Кечээни эрттирери-биле эге организация кечигүннери идеп-кейлиг белеткенип, концерт база "Уран холдар" болгаш аш-чем кылыгыларының делгелгезин канчаар эрттиреринин программанын тургузуп алганнар.

(Төнчүзү 4-кү арында).

Аяс Дөдек чоорган сыртыктарны

Матрац карты даараар цехтеги ажилдакчылары.

Ираида Монгуш даараар цехтеги ажилдакчылары.

Бөгүн — Бүгү-делегейниң караа көзүлбестер хүнү

КЭЭРГЕНЧИГ САЛЫМ-ЧОЛ

(Төнчүзү. Эгези
1-ги арында).

Караа көзүлбестер ниитилелинин Кызыл хоорайда эге организациязынга Танды, Эрзин, Тес-Хем, Тожу, Тере-Хөл, Каа-Хем, Чеди-Хөл кожууннар бактаап кирип турар. Ол кожууннарга ниитилелдин удуртукчулары сургакчылап чеде бээрге, чагырга даргалары ында чурттап турар караа көзүлбестер чонче бичи-даа сагыш салбайн турары элдептиг. Ылангыя Тожу, Чеди-Хөлге баарга, одаар ыяжы безин чок кижилер бар болган. Пенсия акшазын чурттап олурар оран-савазынга эккеп бербес, олар боттары еске чурттакчылар-биле бир демей, почта салбырларындан барып, ниити оочур езугаар ап турар. Бодап-даа көрүндө, чырык өртемчейни бодунун караа-биле көрүп, ында чүү болуп турарын солун, сеткүүден номчуп, билип турар кижилерге караа көзүлбестер кижилерни канчап деңээр боор. Олар дээрге эң-не кээргенчиг салым-чолдуг кижилер ышкажыл.

Эге организация даргазы А.А.Матюшов караа көзүлбестерин хүн бүрүде чыгыр чери — Кочетов кудумчунда 27 дугаар бажыңнын тар база соогун улуг хомудал-биле чугаалады. Шынап-ла, 24 дөрбелчин метр шөлдүг бичи өрөөл ортузунда электри-биле чылыдар керекселди салып каан болду. Бо өрөөлге 50-60 кире кижилер хуралдап, уран чүүл көрүлделеринге белеткенип чедип кээрге, сынышпас, сандайлар салыр чер безин чок апаар. Оларга сандайларны — хоорай чагыргазы, сонга пестерин — дааранылга комбинады, электри-биле ажилдаар плитаны "Тувкоммуэнерго" белекке берген, ону өөрүшкү-биле чугаалап турдулар.

Караа көзүлбестер уругларны

А.А.Матюшов бюро кежигүннери-биле сүмележип олур.

өөредир тускай школа чогуңдан олар кандыг-даа байдалдыг школаларда өөренип турар. №4 школлага 20 өөреникчиге ийи классты аңгылап берген. Школа талазы-биле айтырыгны ТР-ниң Чазаанга чедир тургузарга, аңаа көрдүнгөн акшаны №8,9 школаларның немелде тудугларынга чарыгдалган болганын А.А.Матюшов хомудал чугаалады. Акша-төгери чедишпезинден ажыглап турар телефон, чырык телевидинге күш четпейн турарын база мындыг сайзыраңгай үеде өрөөл иштинде кудуктан сугну ап, ажыглап турарын көргүстү.

Хей ажы-төлдүг өг-бүлелер чурттап олурар байдалын экижидер дээш сүржүп чоруп турар. Чоокта чаа Спутник суур чоогунда бажыңдан 4 өг-бүлөгө квартираларны берген. Ынчалза-даа бөгүнге чедир олар чырык-даа, суг-даа чок чурттап олурар. Германияда караа көзүлбестер организациязындан келген төлээлер-биле ужуражылга үезинде олар "Бисте караа көзүлбестер кижилер кандыг-даа оочур чокка бажыңны алыр эргелиг" деп чугаалаарга, аңаа адаарга олурган сактып чугааладылар.

— Удавас РФ-тиң Күрүне Думазынче депутаттар сонгуур бис. Бистиң эге организациявыска

Чоорган, сырткы хаптары даараар цехтин ажылчыннары.

кымнарны моон мурнунда кээп, "мени сонгунар" деп суртаал ажылы кылбаан дээрлик. Херек кырында сонгул алган депутаттарывыс кандыг-даа дуза катпады. Куруг аазаашкын кылыр орнунга, шуут ыгтавааны дээре-ле болгай. Күрдумага бистерге хамаарыштыр хоюлулар хүлээп алыр үеде бистиң депутаттарывыс аңаа удур азы болза шуут бадылаваан болурдур. Бис ол дугайында радио, телевизордан дыннап олурар-ла болгай бис. Чүгле Күрдума депутаттары эвес, а бистиң Тыва иштинде-даа депутаттарывыс

сестү чугаалааш, келир сонгулдаларга чедир ис чок чиде бээр-ле-дир.

Оон ыңай школа тудуунун талазы-биле айтырыгны тургузарга, акша чогуңга сылдаглаар, а хүрээлерни чежени тудуп каапты, ол база кайгамчык. Амгы үеде кол-ла чүве — школа айтыры болгай. Аныяк-өскенни өөретнеске, тоянчылаар, кем-херек үлгедир чоруктарның үнер дөзү ол болгай. Бо чылын ТР-ниң Чазаанга мындыг чижектиг айтырыгларны тургузуп, 5 каттап бардым, огулуг хары чок, ам-даа манап олур бис деп, А.А.

Матюшов хомудалын илеретти.

Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының ажылдакчылары эге организацияга ужуражылгаларны эрттиргеш, аазаашкыннарны кылып турар, херек кырында база күүсеттинмейн турар. Караа көзүлбестер эге организациязын үстүнде адаттыңган яамының бирги каздынче көжүрер деп сүмелээрге, олар чөпшээрелди бербээн. Чүге дээрге хоорайдан

ырак, аңаа чедип алыры, орук кежери берге болган.

Бергелер бар-даа болза, караа көзүлбестерниң Кызыл хоорайда эге организациязы аңаа муңчулбайн, кышкы эът-чемин, ногаазын белеткеп алганнар. Хууда сайгарлыкчылар-биле дугуржулга езугаар инек эддин бир кг-де 50 рубльге, хой эддин — 57 рубльге, хаван эддин — 60 рубльге шыдаар шаа-биле садып ап турарлар. Бир кижиге онааштыр 15 кг далганын халаска эге организация үлөп берген.

Римма ЧАВЫНЧАК.

САЛЫМЫНГА МУНГАРАВААН

ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Анатолий Монгуштун "Чырык хүнден сөннээн болза" деп ырызының дугайында каш сөстү бижикседим. Ол боду берге амыдыралды чурттап чоруур болгаш ыңдыг ыры оон төрүттүнгөн хире. Ол ырыдан чаңгыс одуругну киридим:

*Күстүн соонда кыш-даа келир,
Хүннү база дун-даа солуур.
Караа көрбес бистерге-ле
Караңгы дүн солуттунмас.*

Бо одуругларны хандыр номчуп, бодап олурарга, кижиниң сагыш-сеткили ала-чайгаар аартап, мунгаралды оттуруптар. Өртемчейге чурттап чораан назынында кады чурттап олурар эргим эжиниң коюг арнын көөр аас-кежик чогу дег мунгарал каа турар деп. Ам канчаар, салым-хууну, аарыг-човулаңны канчаар боор.

Кызыл хоорайның Кочетов кудумчунда 27 дугаар бажыңче хүннүң-не даянгыштыг кылаш-таан кижилерни бо-ла эскерер

силер. Бо караа көзүлбестер инвалидтерниң сагыш-сеткилин ажыдар чаңгыс борбак идегелдиг черидир. Ону 10 ажыг чыл иштинде хоорайның хүндүлүг чурттакчызы Анатолий Александрович Матюшов билдиги удуртуп келген. Чеже кижилерге дузалаанын санаары безин берге.

Караа көрбестер баштаар чериниң даргазы Ангыр Байыр-оолович Хертек мындыг шүлүктү бижээнинде утка-ла бар:

*Бистиң эргим
"Первичкавыс"
Бажыңны болу
берген.*

*Бергедээнде дуза кадар
Барыксанчыг "Первичкавыс".*

*Кажан, каа чүү боорун,
Кандыг ажыл кылза экил?
Бо-ла бүгү солун чүүлдү
"Первичкадан" билип аар бис.
Анатолий Александрович*

Чоорган сыртыр цехтин мастери Т.А.Рожкова ажылчыннары-биле.

уйгу-чыдын чок, кижилерниң амыдыралы дээш хоорайның кыдыгыларында ак даянгыжын тудуп алган чоруур эскерген боор силер, чонум. Ол бодунга дээш эвес, чүгле караа көрбестерге дээш ажылдап чоруур кижилерниң бирээзи.

Ындыг дарга бо үеде ховар боор. Бистиң байырлалымыс хүнүнде "Уран холдар", "Амданныг аш-чемни кылып билиривис" деп конкурсу база уран талантывысты бараалгадыр бис. Маңаа мындыг одуругларны киридим:

*Чаңгыс эртер чуртталганың
Салымынга мунгараван,
Кадык чондан чыда калбайн,
Кады базып чурттап чор бис.*

Анатолий Александрович — биче сеткилдиг, дузааргак, хөглүг-баштак удуртукчу. Караа көзүлбестер аразында кандыг кижилерни чок дээр. Холу-биле чүнү-даа кылып билир кижилер эндерик. Оларга Любовь Некрасова, Аяс Дөдек, Светлана Бичугина, Сержинмаа Ховалыг, Валерий Ондар, Елена Уваркина, Татьяна Чимит-оол дээш, өскелерни-даа чоргаарал-биле адап болур. Үстүнде айтыканым кижилер дээрге аргып, даарап, аш-чем кылыр — билбезиле чок кижилер-дир. Ынчангаш караа көзүлбестер бүгү-ле инвалидтерге байырлалы-биле чагай кадыкшылды күзевишаан, бо шүлүктү бараалгаттым:

*Карактарывыс көрбес-даа бол,
Чуртталгага хомудавайн,
Каткы-хөглүг, танчылап,
Чурттап чор бис, эргим чонум.*

Ирина БЮРБЮ.

Кызыл хоорай.

ХАТТАН ҮНДҮР ХАЛДЫП ОР

Амгы бо шагда ыңай-бээр аргыжары дыка дүрген, чиик. Бо хүн Кызыл хоорайдан үнүпкен болзувусса, дүштеки чемни Ак-Довуракка, кежээки чемни кожавыс Моолдун Улаан-Кумга чип болур бис. Кымның мергежили, ажыл-ижи бистерни ыңдыг дүрген аргыштырып турарыл? Холу дыңзыг, чоргаар иштиг чолаачылар-ла болгай.

Кызылдың пассажирлер АТБ-зинге чордувус. Ук бүдүрүлгенин үшкү колонназының начальниги Н.Е.Колодкинага ужуражы бердивис. Надежда Евгениевна Кызыл хоорайның кудумчуларынга пассажирлер аргыштырып турар 46 автобус барын биске бир-ле дугаарында дыңнатты. Олар колдуунда эрги, чүгле "ПАЗ 321-05" маркалыг чаңгыс чаа автобусту ук колонна бо чылын алган болду. Хүннүң-не оларның 20-зи ажылче үнүп, хоорайның чурттакчыларын ыңай-бээр аргыштырып турар. Эң эки чолаачылар деп М.И.Шайзанны, Х.Д.Чоодуну, П.В.Мерзляковту Надежда Евгениевна аажок мактады.

Республика иштинге азы кожууннар аразынга пассажирлер аргыштырар колоннаның начальниги Антонина Павловна Климовага чеде бердивис. Ук бүдүрүлгеге 35 чыл ажылдап чоруур хоочун ажылдакчының удуртуп турар колонназында 65 автобус, 108 чолаачы ажылдап турар. Автобустар база эрги, чүгле 4 чаа автобусту бо чылын

алганнар. Эрги автобустары үрели бээр-ле, удур септеп ап турарлар. Ынчангаш артык кезектер садып алырынче онза кичээнгейни салып турар. Ол-ла септеп-селип каан автобустар чүгле Тываның бүгү кожууннарынче эвес, Абакан, Новосибирск, Красноярск дээн чижек-тиг хоорайларже база пассажирлер чедирип, рейстерни кылып турар. Эң эки чолаачыларынга Антонина Павловна Д.Д.М.Ооржакты, А.Н.Романюкту, С.Ч.Семеновту, С.М.Хомушкуну, Э.М.Чоодуну, В.Б.Саяаны, Х.М.Сарыгларны, М.Д.Түлүштү, В.Ч.Ка-

ра-Хунаны, А.П.Пугачевту, А.Р.Шмитти, О.С. Ондарны хамаарыштырып мактады. Чаа автобус алган мурнакчы чолаачы Дүрген-оол Дажы-Мижитович Ооржак-биле ужуражы кааптывыс. Ол автобузунун иштин аажок чараш кылдыр дерип алган болду. "Иштин чараштыр дерип каан автобуска чоруурга, пассажирлерге эптиг, сагыш-сеткилинге-даа эки-ле болгай" — деп, ол чугаалады.

Борис ОНДАР.

ЧУРУКТА: мурнакчы чолаачы Д.Д.М.Ооржак.

Ажылдалга кирер тудугда

БАШТАЙГЫ ХҮННЕРДЕН-НЕ

Кызыл хоорайда халдавырлыг аарыглар эмнелгезинин чаа тудуунда ажыл кидин түлүк. Ону декабрь айда дужаары планнаттынып турар.

Амгы хүннерде ук тудугнун ажылында Кызылдың №4 профтехучилищезинин сургуулдары база киржип турар. Бис аңаа чеде бээривиске, ында бирги курстун 19 дугаар бөлүүнүн шеверлекчилер мергежили чедип алыр дээн сургуулдары подвал аштап тур. Тудугжу хептер-биле чүмнөнгөн 17, 18, 19, 20 харлыг кыстар кызымаккай-биле бетон шала кырында арткан тудуг материалдарын чаңгыс черге чый салып, элезин довураан бөле ширбип, ханаларның дески эвес черлерин сивирип турлар. Оларның-биле кады мастер Т.Д.Чамыян ажылдаан тур. Келир үегі шеверлекчи кыстардан Тайгана Сүрүн, Шеңне Хомушкуну, Аяна Ондар, Азияна Кунгаа олар эң тергиин ажылдап турар болду. Черле ыңчаш уруглар шупту улуг со-нуургал-биле ажылдап турарын мастер чугаалады. Эгезинде олар соок подвалга доңуп, челбинип аарып, ангиналап, кадагалап-даа турганнар. №19 бөлүк бир ай ажылдаар. Шилип алган мергежилин арай кадыын олар өөренип эгелээниниң баштайгы хүннеринден-не билип

эгелээн. Ундарап, ескээр өөренир деп турар сургуулдар чогу өөрүнчүг бооп турар.

Борис ОНДАР.

ЧУРУКТАРДА: ажыл үе-

зинде; келир үеңиң шеверлекчилери мастер башкызы Т.Д.Чамыян-биле.

Василий Балчий-оолдун чуруктары.

Акша-шалың бичиилеп немешкен тудум, чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы төлээриниң өртег-үнези хүнден хүнге улгадып турары чаагайжыды туттунган бажыңнар ээлериниң ырмазын сып, ыргаан хөндүрө бергенин эскерип турар бис. Ындында-ла чыгылы берген өрелерлиг өг-бүлелер санажып четтикпейн турда, бажың өртөөнүн, электри чырыы, изиг, соок сугнуң төлеттимээн акшаларын саазыннарга улай-улай эккеп, шала багайларынның чырыын үзе кезип, изиг, соок суунуң краннарын дуглап, кыш соок удур бергезинче чыгап, сындырып келгенин чон дүвүрээзинниг байдалда турар. Өре-ширеге туттургаш, чамдык кижилер бажың-балгаттарын орнап-солуп, шыдамьктары үзүктөп, бичиилеп тургаш күрүне дузаламчызын ап, аргазын тып турза-даа, демей-ле байдал нарын.

Ниити чыгдыңган ереден адырлып алырынның аргазынга дузалап шыдаваза-даа, ай санында төлевирлерниң чартыныга чийгелдени өг-бүлениң кирип ап турар орулгалары бир кежигүнүңүне онааштыр чурттап болурунун адаккы хемчээлинге четпес азы оон ашпас болза, хамаатыларның чуртталга болгаш коммунал ачы-дузалары дээш күрүнеден чийгелделиг төлевир талазы-биле компенсацияларны азы чуртталга субсидиязын кылдырып алырынның дугайында "Бистиң бажыңывыс" муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгө хамаатыларның бүрүткелин чорудуп, билдиришикиннер хүлээп алырын уламчылал турар. Чогум черле субсидия деп чүл, ооң чонга ажылы кандыгыл, кым ону алыр эргелигил дээн кевирилги айтырылгарга тодаргай харыдан бээри-биле ук бүдүрүлгениң субсидия килдизинин начальниги Любовы Михайловна Елмановадан дилээн мен. Ооң тайылбыры хензиг-даа бол, коммунал ачы-дузазы төлээринге компенсациялар кылдыртыр аайын тыппайн турар чурттакчыларга дуза болуру чадавас, допчузу-биле дамчыдарын кызыдай.

Хамаатыларның чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы төлээринге компенсациялар (субсидиялар) бээр чурумнун дугайында документини "Федералдыг чуртталга политиказының дугайында" Россия Федерациязының 1992 чылдың декабрь 24-те №4218-1 Хоойлузунга, "Россия Федерациязының чуртталга-коммунал ажил-агый реформазының дугайында" РФ-тиң Президентизинин Чарлыына болгаш еске-даа доктаалдарга база "Тыва Республиканың чуртталга-коммунал ажил-агый реформазын дүргедедир хемчеглер дугайында" ТР-ниң Чазаның 1997 чылдың октябрь 24-те №513 доктаалына дүүштүр ажылдап кылган.

Чуртталга субсидиязы дээрге хүн бүрүде ажылдап турарывыс чырыктын, чылыгың, хөмүр-даштың, газтын, изиг, соок сугнуң база чурттап олурар бажыңывыс өртээ дээш шилчидип турар төлевирлеривистин, бир эвес бажыңда кирип бижидилгелиг кижиги бүрүзүңүне онааштыр өг-бүлениң ниити орулгалары, тодаргайлаарга, шалыңының, пенсиязының, стипендиязының, пособиезинин ниити түңү чурттап болурунун адаккы хемчээлинден ашпас болза, оларның ай санында төлээр ужурулуг хууда чарыгдалдарының чартык кезинден хөй эвезин төлээр чийгелдези, акша дузаламчызы болур. Чурт-

тап болурунун адаккы хемчээли: ажылдап турарларга — 2434 рубль, уругларга — 2346 рубль база пенсионерлерге — 2306 рубль болур. Ынчал кээрге чоннун социал камгалалына хамаарыштыр ап чорудар хемчеглерни боттандырап сорулга-биле чуртталга-коммунал реформазын чорударының негелделеринг дүүштүр Кызыл хоорайның чуртталга субсидиязы деп программа ажылдап турар. Ону чуртталга фондузунга хамааржыр бажыңнарда чурттап турар кижиги бүрүзү алыр эргелиг.

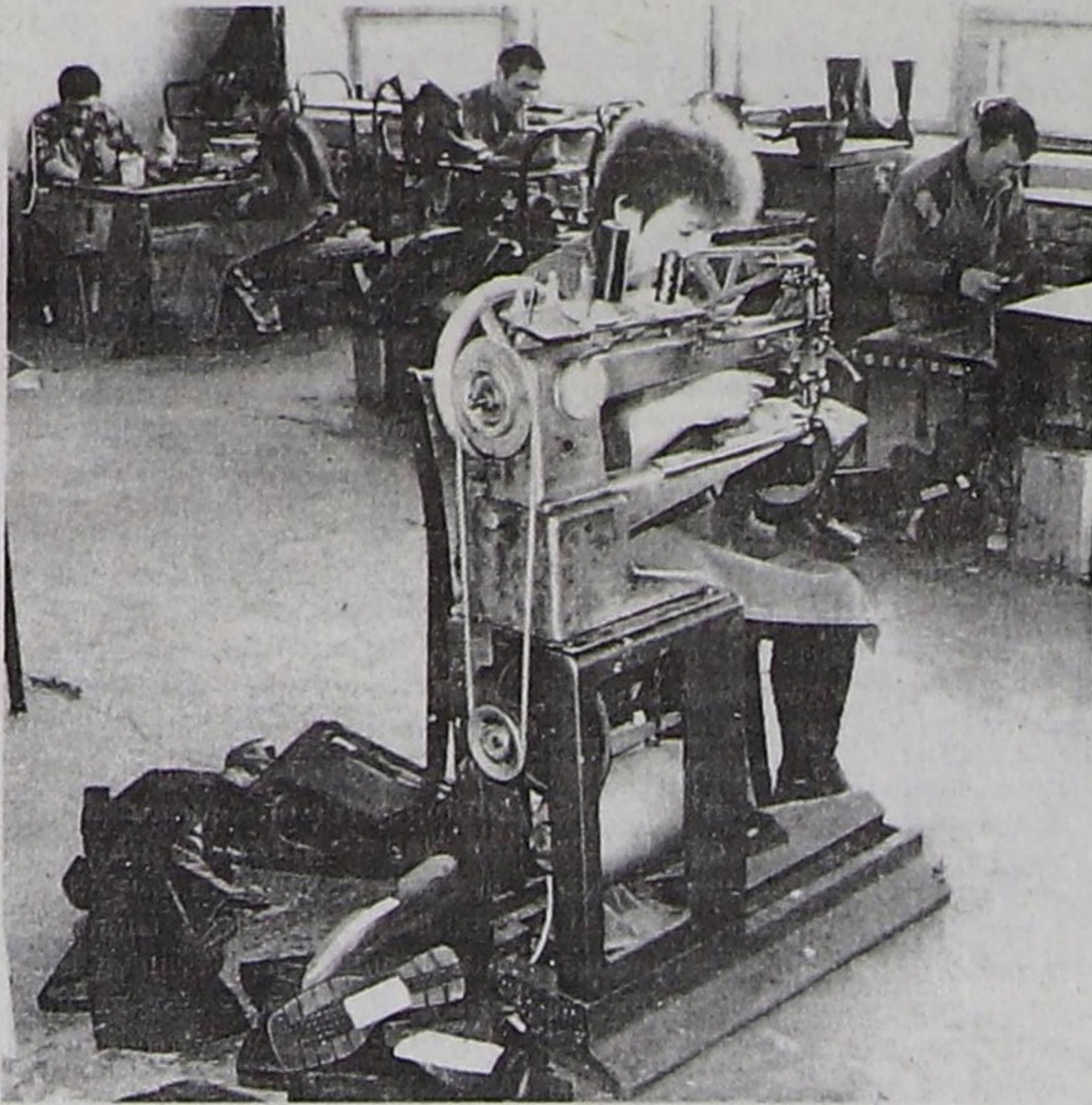
Ол дузаламчы акшаны кижилернин холунга бербес, төлевири тускай документилер эзугер шилчидилге чуруму-биле кылып. Үстүнде айыттынган ачы-дузалар чаагайжыды туттунган бажың-

СУБСИДИЯ ДЕП ЧҮЛ?

нарда чурттап турар улуска хамааржыр, а чер бажыңнарлыг хамаатыларга субсидияны чүгле хөмүр-дашка, газка, электри чырынының төлевирлеринге бээр. Олар чуртталга субсидиязының документилерин долдуурарда, бажыңының тускай дептерин көргүзери чугула. Өг-бүлө дугайында справканы хоорай чагыргазындан алырда, ол бажыңының дептерин албан көргүзөр. База ол ышкыш өг-бүлө кежигүннеринин кирип ап турар орулгаларының справказы, паспорттары, ажыл чок кижилер бар болза, оларның болгаш пенсионерлерниң күш-ажыл дептери херек. Ынчангаш субсидияны чүгле алды ай иштинде кылдырар. Алды ай эрткен соонда, чаа документилер чыгаш, катап база субсидияны долдуур (чижээ, документилерни ноябрь 25-те дужааган болза, ол айдан эгелеп төлөлгө эгелээр).

Чамдык чурттакчыларның талазындан субсидия кылдырарда чыыр документилерин санының хөйү, ону чыып чадап турда, дараазында ай үнер, узамдыгып чорза-чорза, ол ай-даа төнер, ынчангаш ажылы чай чок кижилерге шүүттүүн демдегледип турар. Кызыл хоорайның Лопсанчап 5 дугаар бажыңда "Бистиң бажыңывыс" МУБ-та субсидия килдизинин эргелекчизи Л.М.Елманованың чугаазы-биле алырда, бо харын эвээжээндир деп турар. Кол-ла чүве ажылдап турар черлеринден шалын справказы, өөренип турар болза, база-ла стипендия ап турары, пенсионерлерге сөөлгү үш айның пенсия справказы херелеттинер. Бо ажыл чүгле Кызыл хоорайда эвес, кожууннарда база тускай килдизерниң удуртулгазы-биле ажыл чоруттунуп турар. Чуртталга субсидиязын кылдырып алыры чугула, чүге дизе ол төлевирниң чарыгдалын дуглаар. Чүгле баштайгы өрелерин дуглаар деп бодаан кижилерниң сагыжы ышкыш эвес, өрелиг улус эрги өрелерин боттары дуглаар апаар. Ынчангаш субсидия акшазын холга албас боордан башка, ону кандыг-даа кижиги күзелди-биле кылдырып ап болур, харын-даа чонну субсидия кылдырып алырын чарлап, дыңнадып-даа турары барымдаалыгдыр. Чыл төнери саадаар эвес, кижиги бүрүзү чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы төлээринге компенсациялар (субсидиялар) берип турарын ажылдап, документилерин дарый кылдыргаш дужаарынче далашканы дээр.

Чымысмаа МОНГУШ.

Идик септээр цехте ажыл үезинде.

Чурт рынок экономиказынче кирген соонда бистиң республиканың девискээринде биче бүдүрүлгелериниң саны көвүдээн. Чүгле Кызыл хоорайда биче бүдүрүлгелериниң ниити саны 300 ажып турар. ТР-ниң Чазаа республика девискээринде биче бүдүрүлгелерни деткиринин талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап турар. Ооң удуртулгазын безин Чазак деңнелинде тургусканы ону бадыткап турар. Чамдык биче бүдүрүлгелериниң мурнунда нарын айтырыглар тургустунуп турар-даа болза, чамдык бүдүрүлгелер рынок негелдезинге дүүштүр ажылдап, чурттакчы чонга ачы-дузазын көргүзүп, бурунгаар хөгжүлдени ап бар чыдары өөрүнчүг.

Республикада эң дээрэ ажылдык биче бүдүрүлгелериниң бирээзи — “Сапозок” кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгениң ажыл-ижин кысказы-биле номчукчуларга таныштырып көрей.

Эрткен чылын бо биче бүдүрүлгө “2002 чылда Тыва Республиканың ачы-дуза хандырылганында эң дээрэ биче бүдүрүлгө” деп конкурстун 2-ги шаңгалынага төлөптүг болгаш бирги чергениң диплому, 20 муң рубль-биле шаңнаткан.

“Сапозок” кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгениң эрткен үезинче хая көрнүп көөрү артык эвес. Бо бүдүрүлгө 1992 чылга чедир Кызыл хоорайның амыдырал хандырылга комбинатының идик септээр, даараа бүдүрүлгези турган. Ай санында хоорайның муң ажык чурттакчыларының чагыын хүлээп ап, орулгалыг ажылдап турган бүдүрүлгелериниң бирээзи. Кажан планныг экономика сандарап, бүдүрүлгелер аразынага харылзаалар үстүп эгелээрге, бүдүрүлгө берге байдалга таварышкан. Галина Петровна Хохрина алыс боду идик бүдүрүлгезиниң талазы-биле инженер-технолог кижиге болгаш, эрги турган бүдүрүлгениң ажылдап турган чериниң чартыныга чүгле идик септээр “Сапозок” кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгени тургускаш, ажылдап эгелээн. Эгезинде берге турганын чажырбайн чугаалады. Рынок экономиказына дүүштүр бот-башкарлып ажылдап деп чүве ыңдыг бүдүрүлгө удуртуп чорбаан кижиге берге болбайн канчаар.

Бодунуң ажыл-ижин ол кысказы-биле мынчаар чугаалады:

— Ажылдап эгелээш, бир-ле дугаарында, рынок экономиказына хамаарышкан хоойлу-

дүрүмнү өөренип эгеледим, оон соонда биче бүдүрүлгелериниң удуртукчулары-биле арга-дуржулга-даа солчуп турдум. Эгезинде тургустунуп алгаш ажылдап эгелеп турувуста байдалы-ыс берге турду, ажылчыннары хол салдынмайн ажылдаарын дилеп турдум. Материалдар чедишпес, тывылбас, ону Абакандан, Красноярскиден барып садып ап турдувус. Ооң-биле чадажып турувуста, инфляция бисти база бергедеди бээр, оон кырынга үндүрүлгө, чылыг, чырык өртөөниң доктаамал өзүп турары дээш бүдүрүлгеден халбактанмас-ла чүве чок апаар. Кризистин кончуг берге үезин коллективим-биле кады чүктеп эрттирдивис. Ам бүдүрүлгө бут кырында туруп келген, турум ажылдай берген деп болур. Эрткен чылын бүдүрүлгениң ниити байдалын көрүп тургаш, 18 ажылчын олуттарны немей тургустувус.

ТР-ниң Садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр яамының деткимчези-биле идик кылырынга таарымчалыг станокту садып алдывыс. Оон уржуундан кылып турар идиктеривистин шынары экижээн, ону чагыкчылар билип тур боор. Бистиң биче бүдүрүлгевисте бүгү талазы-биле таарымчалыг байдал тургустунган деп чугаалап шыдавас мен. Ам бо мээң ажылдап ораар өрээлимни көрүнер даан, тар, бичизин. Ынчалза-даа ажылчыннарымга таарымчалыг байдалды тургузар дээш бүгү талазы-биле хемчегни ап тур мен.

Сөөлгү үеде идик септээр материалдарның өртөө доктаамал өзүп турар, септеп, кылып турар идиктерниң өртөөн өстүрүптөргө, чагыкчылар база эвээжей бээр. Ынчангаш өртекти ортумак деңнелге тудар ужурга таваржып кээр. Бисте чагыкчылар хөй кээп турар деп мактанып шыдавас мен, бистин бодап турарывыс-биле чогуур деңнелинге четпейн турар. Хоорайда идик септеп турар бүдүрүлгелер, ийи-чангыс мастерлер база көвүдээн. Ынчангаш бүдүрүлгениң мурнунга септеп, кылып турар идиктерниң шынарынче кол кичээнгейни угландырган. Чижилгелиг рынок экономиказында кол-ла айтырыг — чагыкчыларның идигелин, бүзүрелин шынзыдары деп Галина Петровнаң чугаалап ораары чөптүг.

Тыва улустун “Идик бакта — эжик ырак, эзер бакта — кодан ырак” деп үлегер чугаазы бар. Моон алгаш көөрге безин идик

—————

“САПОЖОК”

Чурттуң деннелинде биче бүдүрүлгелерниң ажылын сайзыраңгайжыктар талазы-биле РФ-тиң Чазаа улуг кичээнгейни угландырып турар. Чоокта чаа РФ-тиң Чазааның хуралына биче бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазын чаа деңнелче көдүрериниң

талазы-биле сайгарып чугаалашкан. Делегейниң сайзыраңгай чурттарының практиказындан алгаш көөрге, чурттуң ниити бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының 80 хузу биче бүдүрүлгелерге онаажып турар. Бистиң чуртувуста ол көргүзүг 10 хуудан ашпайн турар.

кижиниң хевинде онзагай черни ээлеп чорууру билдингир. Бо берге рынок экономиказында чонунга буянныг дузаны чедирип чорууру биче бүдүрүлгени Галина Петровна, шынап-ла, багай эвес удуртуп чорууру кижиге болду. Борта ийи мындыг чурагайны көргүзүптөргө, бүдүрүлгениң ажыл-ижиниң уг-шии билдине бээр. Эрткен чылын биче бүдүрүлгө “Сапозок” 884 муң рубльдин ачы-дузанын чурттакчы чонга чедирген болза, бо чылдың 9 айларында 640 муң рубльдин ачы-дузанын чедирген. Ынчангаш бо чылын чурттакчы чонга ачы-дуза чедирилгезин 1 млн. рубль чедирер сорулгалыг ажылдап турарлар.

Идик септеп турар мастерлер-биле чугаалажып кээрге, экономиктиг сандараашкынның соонда Россияның девискээрлеринде идик кылып турар биче бүдүрүлгелер көвүдээн. Оларның кылган идиктери шынар чок, үр эдилеттинмес. Ону чаартып, септеп кылыры берге, кылып-даа каарга, шынар чок боор, оон түңнелинде чагыкчылар хомудап-даа чедип кээр-дир деп чугаалап турдулар. Чаңгыс аай стандарт-биле кылдынган фабриканың бүдүрүп үндүргөн идиктерин септээри белең дээрзин база демдегледилер. Оларның сүмелеп турары-биле алырга, аргалыг-ла болза, сайгарлыкчылардан идик садып алган ажык чок, өртөө улуг-даа болза, даштыкы болгаш фабриканың бүдүрүп үндүргөн идиктери бодунуң үнезин салбас дээр улус болду.

Ажылчыннарының ажылдап ап турар ажыл төлевирин сонуургай бээримге, Галина Петровна меңээ ажылчыннарының ап турар шыналы төлевирин бижээн ведомосту бүзүрелди-биле көргүстү. Ону көөрүмгө эң адаа 3 муң рубльден 9 муң рубль чедир ап турар улус болду. Бистиң чурттап турар үевисте багай эвес ажыл төлевири болду. Мында ажыл төлевири кым кайы хирени ажылдап алыр-дыр, ол хирени алыр кылдыр тургузуп каан.

Алыс боду технолог кижиге ону кайын чазар, ажыл төлевиринге ажылчыннар хомудавайн турар улус болду.

Ажык-биле чугаалаарга, экономиктиг кризистин берге чылдарында Галина Петровна — бүдүрүлгени камгалап арттырган удуртукчунуң бирээзи. Ол 1976 чылдан бээр бо бүдүрүлгеге ажылдап турган. Кажан экономиктиг кризис эгелеп, бүдүрүлгө сандарап дүжериң кырынга кээрге, биче бүдүрүлгө “Сапозок” кылдыр рынок экономиказына дүүштүр эде тургускаш, ооң эт-хөренгизин камгалап арттыргаш, ажылчыннары ажыл-

ижи-биле чагыкчыларның сеткилин өөртүп чорууру, бодунуң мергежилинге бердинген мурнакчы ажылчыннар хөй. Оларның чижээнге идик септекчилери Ю.Б.Кужугет, Ю.Ф.Бондаренко, белеткелчи О.Г.Курнянчикова болгаш өскелер-даа хамааржыр.

“Сапозок” КХЭ-ниң директору Г.П.Хохрина чүгле ажылчын олуттарны немей тургузуп, чоннуң социал амыдыралына деткимче берип турарындан аңгыда, республика бюджетин долдурунарга бодунуң үлүүн кирип чорууру. Эрткен чылын бүдүрүлгө үндүрүлгө 48 муң

Биче бүдүрүлгө “Сапозок” КХЭ-ниң директору Г.П.Хохрина, белеткелчи О.Г.Курнянчикова

биле хандырган. Херээжен кижиге дузааргак, тура-соруктуг, биче сеткилдиг дээрзи оон көстүп турар. Чамдык чазый-чилби кижилер биче бүдүрүлгө хамаанчок, улуг заводтарны үптөп каапкан болгай. Амдызында эрги дериг-херекселдер-биле ажылдап турар-даа болза, акшатөгериктиң шаа-биле чоорту чаартынып кел чыдар.

Бүдүрүлгөдө хөй чылдарда ажылдап келген, буянныг ажыл-

рубльди, бо чылдың 9 айларында 46 муң рубльди төлээн. Бүдүрүлгө чылыг, чырык өртөөндө болгаш бюджеттен дашкаар фондуларда өре чок болуп турары бүдүрүлгениң удуртукчунуң ак сеткилдиг ажылының түңнели деп үнелелди берип болур.

Биче бүдүрүлгелериниң келир үези улуг, алызында барып чурттуң экономиказының кол дөзү оон тургустунар дээрзи билдингир. Ынчалза-даа амгы үеде биче бүдүрүлгелериниң бурунгаар хөгжүлдезинге тургустунуп турар шаптараазыннар хөй. Галина Петровнаң чугаазы-биле ону шийтирлеп ап болурунун аргазы бар, кым кымны-даа мөлчүвес ужурлуг деп чугаалап ораары база уткалыг.

Биче бүдүрүлгелер республика бюджетиниң бир долдурукчулары болганда, хоорай, кожуун чагыргалары оларга деткимчени берип, чогуур дузаны көргүзери чугула. Оларның бүдүрүп үндүрүп турар продукциязы чурттакчы чоннуң бирги негелдезинге дүгжүп турар болгаш дүргөн сайгарлыр. Ынчангаш республика бюджетинче эвээш эвес хөренги кирип турар. Канчаар сайгарлыры, ол сайгарлыкчының херээ-даа болза, амгы күштүг болуп турар хоойлула ол чагырткан турар дээрзин уттуп болбас.

Сергей ХЕРТЕК.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ чуруктары.

Идик септекчилери Ю.Б.Кужугет, О.Б.Таргын ажыл үезинде.

